

BÓNIS FERENC

*Örvendjen az egész világ!**Részletek egy új Kodály-életrajzból*

II.

1945. február 23-án, még mindig az operaházi óvóhely lakójaként, Kodály részt vesz azon a ruhatári hangversenyen, melyen Ferencsik János vezényli a *Háry János* két számát, március 3-án meghallgatja ugyanott a *Missa brevist* Szőke Tibor vezényletével. A művészvilág várakozásának megfelelően, elvállalja a Magyar Zeneművészek Szabadszervezetének és a Magyar Művészeti Tanácsnak legfőbb vezető tisztségét. Szívesen hazaköltöznének az operaházi óvóhelyről – ám az Andrassy úti lakásban nem működik a gáz, nem lehet főzni. András Béla, Kodály egykori tanítványa, a Gázművek férfikarának karnagya, elküldi hozzájuk a kórus egyik gázszerelő tagját, aki kijavítja a vezeték ostrom alatti sérülését. Szó sem lehet arról, hogy munkadíjat elfogadjon, hiszen sok éve éneklí a tanár úr műveit. A fokozatosan rendbetett lakásban Kodály két sorozatnyi zongoradarabot komponál a fiatalságnak (*Gyermektáncok*, *Huszonnégy kis kánon a fekete billentyűkön*). Ír egy alkalmi darabot is *Vértanúk sírjánál* címmel a háborús évek minden áldozatának emlékére – ezt, nyomtatott formában, soha nem teszi közzé.

A Magyar Tudományos Akadémia, melynek 1941-ben még nem kellett Kodály és csak 1943-ban szavazta meg levelező tagságát: hirtelen felfedezi személyének jelentőségét. 1945. május 30-án siet rendes taggá, 1946. július 24-én pedig az Akadémia elnökévé választani. Az intézmény székháza romos, minden vagyona odaveszett a földosztás és az infláció következtében: szüksége volt tehát valakire, akinek nemzetközi tekintélye kétségbevonhatatlan, politikai múltja feddhetetlen és tudományos munkája által erősen kötődik az Akadémiához. Volt-e tüske az új elnök szívében, látván akadémikus társai pálfordulását? Nem tudjuk; ha volt is, nem mutatta. De elnöki székfoglalójának első mondatait, 1946. július 28-án, nemcsak a kötelező szerénység diktálta: *Nem kerestem ezt a tisztséget, váltig kértem igen tisztelt tagtársaimat: keressenek rá nálam méltóbbat és alkalmasabbat. Mégsem tudtam kitérni az Akadémia megtisztelő bizalma elől, mellyel az élre parancsolt előmunkásnak.*

Hasonlóképpen szólt 1947. december 14-én, az OMIKE társasebédjén: *Egy kiránduláson Dömösön, amikor a dobogókői hegyi patak úgy megdagadt, hogy elsodorta a hidat, az átkelni akarók egy öreg parasztot kértek meg arra, hogy egy deszkát tartson a vízben a vállán addig, amíg átmennek rajta. Így érzem én is, hogy belementem a patakba deszkát tartani, miután a híd leszakadt, és rám bízta, hogy tartsam. Kicsit soká tart, amíg mind átmennek rajta – de hát éppen én álltam ottan.* Képes beszéd, de annál világosabb: a társadalom a kelleténél tovább veszi igénybe idejét, erejét, segítőkészségét – lassan itt volna az ideje, hogy hagyják, hadd végezze a maga munkáját.

Bizonyos összefüggések jobb megértéséért itt megint előreszaladtunk az időben. Vissza kell mennünk 1945-ig, amikor egyik intézmény a másik után bízta rá önnön továbbélésének gondját.

A háború és a háború utáni idők Kodályék anyagi helyzetét is megrendítették. A fővárosban nehezen lehetett élelmiszerhez jutni; amit kapni lehetett, az megfizethetetlen volt. Annál inkább, mivel korábbi megtakarításaik elolvadtak a magyar történelemben addig nem tapasztalt mértékű pénzromlás során. Életüket nem folytathatták ott és úgy, ahol és ahogy azt 1944 nyarán meg kellett változtatniuk. Mindketten pihenésre szorultak – kivált a nyolcvanas éveibe lépő Emma asszony – hogy kioldják idegeikből a bujkálás és az ostrom minden görcsét. Esztergár Lajos pécsi polgármester meghívása – hogy legyenek hosszabb időre a bombázásoktól megkímélt dél-dunántúli város vendégei – a legjobbkor érte őket. A városvezetés semmi ellenszolgáltatást nem kért a vendéglátásért: beérte azzal a hatással, ami a nagy ember pusztja jelenlétéből kisugárzik. Kiváló művészek egész sora működött akkor Pécsen: a konzervatóriumot az Egyiptomot és a Fülöp-szigeteket megjárta zeneszerző-zongoraművész, Takács Jenő igazgatta, az intézetben tanított Maros Rudolf zeneszerző, Sirio Piovesan és Gráf Tildy hegedűművész, a város kulturális életét emelte Weöres Sándor, Csorba Győző, Martyn Ferenc és Agócsy László működése is. Kodályék a Magaslati úton, egy szép villában kaptak lakást, a város rendszeresen ellátta őket étellel. Ruházatuk is kiegészült: a Börgyár, például, új kórusmű írásával bízta meg Kodályt, melyért természetben, cipővel fizetett. Gondtalanul élhettek és nyugodtan dolgozhattak itt.

Érkezésük másnapját, mindazonáltal, tragikus hír árnyékolta be: szeptember 26-án, New Yorkban meghalt Bartók. Túl a szeretett barát és szövetséges elvesztésén: Kodály-nak rá kellett döbbsennie, hogy a magyar zenei élet újjáépítésének irányítása immár egyedül őrá maradt. Már itt megjelenhetett gondolatvilágában az a hasonlat, melyet 1946. február 22-én, a Magyar Zeneművészek Szabadszervezetének budapesti emlékülésén mondott: *ha valaki negyven esztendei közös munkával olyanná nő egy másik emberrel, mint egy kétpilléres híd: ha a híd egyik pillére kidől, meginog az egész szerkezet [...]*

Kodály Pécsre vitt poggyászában ott volt Balázs Béla Moszkvából küldött *Cinka Panna*-librettója, mely megzenésítésre várt – és ezernyi terv a zeneoktatás javításáról, mely egy új történelmi kor beköszöntével mind megvalósíthatónak tetszett. A pécsiek, tiszteletből, nem mertek közeledni hozzá – végül maga keresett kapcsolatot a város zenei életének képviselőivel. Felajánlotta: megosztja velük pedagógiai reform-tapasztalatait – és ezt iskolalátogatásokkal, előadással, zenére nevelő kompozícióinak átadásával meg is tette. Közben dolgozott a *Cinka Panna* zenéjén; ennek egy részét a *Magyar népzene*-ciklusból merítette, más része új kompozíció, köztük egy gyönyörű szimfonikus fantázia: a Rákóczi induló születése ködből, tűzből, füstből. Két hónapnál tovább nincs maradásuk Pécsen – november végén Dombóvárra mennek, hogy eleget tegyenek egy másik meghívásnak. Meghívójuk ezúttal egy baráti pedagógus házaspár: Péczely László és felesége. Otlétük másfél hónapjára Juhász Pál gimnáziumi tanár Péczelyékhez költözik, hogy lakását mindenestől Kodályék rendelkezésére bocsájthassa. Péczely László később betanította a *Székely fonót* és több előadását vezényelte a zongora mellől Dombóvárrott és máshol, felesége Kodály-dalok énekeseként lépett a közönség elé. Kodályra itt virrad fel hatvanharmadik születésnapjának hajnala – tiszteletére két hangverseny is elhangzik. Egy héttel korábban, december 9-én, népdaléneklési versenyt rendeznek, melyet Péczelyék ötéves kislánya, Sárka nyer meg: szép tisztán énekel hat dalt nyolcvanöt népdalt tartalmazó „repertoárjából” – ezért jutalmat kap a zsűrielnök Kodálytól. Senki nem sejtheti, hogy tizennégy esztendővel később ő lesz az özvegyen maradt zeneszerző második felesége.

[*Nemzet és hagyomány*]

Hat szép dombóvári hét után lejár Kodályék önmaguknak engedélyezett szabadsága. 1946. január 8-án visszatérnek a fővárosba, tudván, hogy mozgalmas időknek néznek elébe. Kodály több előadásban emlékezik meghalt pályatársára, hangsúlyozva, hogy elvesztése katasztrófa a szó minden értelmében: *Mozart harmincöt éves korára teljesen felőrölte szervezetét. Ha tovább él, aligha írt volna már valamit. De Bartókban volt még egy évtizedre való munka- és életerő. Halálát csakugyan szerencsétlenségnek tekinthetjük és fáj-lalhatjuk, hogy a titokzatos betegség, amellyel szemben az orvostudomány ma még tehetetlen, megfosztott bennünket tőle. Nem mondhatta ki az utolsó szót, és más sem mondhatja ki azt helyette. Csodáljuk, hogy küldetését ennyire is betölthette.*

1946-ban Tóth Aladár, a két világháború közötti időszak zseniális magyar zenekritikusa, hazatért feleségével, Fischer Annie zongoraművésznővel sokesztendős svédországi emigrációjukból. Még abban az évben kinevezték az Operaház igazgatójává – ahol első dolgai egyikeként sietett megszerezni az eredetileg kiszemelt Nemzeti Színháztól Kodály és Balázs darabjának bemutatási jogát. Azt kívánta, hogy a *Cinka Panna*, mely eredetileg prózai mű volt zenei betétekkel és melodramai elemekkel, legyen teljes estét betöltő daljáték vagy zenedráma. Ez a megoldás, bár sok munkával járt volna, megfelelt Kodálynak. Balázs azonban nem (vagy csak részben) hajtotta végre a kívánt dramaturgiai változtatásokat – így, végső fokon, felemás műfajú darab került a színpadra.

1946-ban történt, hogy egy akadályt nem ismerő debreceni tanítóképzőintézeti tanár megálmodott egy bentlakásos zeneiskolát az ország délkeleti sarkában, mely parasztcsaládok és más szegényemberek gyermekei előtt nyitná meg a muzsika birodalmát. Az iskola színhelyül egy elhagyatott, félig romos Wenckheim-kastélyt szemelt ki. Az iskola – tanárok és tanulók együttes munkájával – felépült: helye Békés-Tarhos volt, alapító igazgatója Gulyás György. Kodály eleinte nem bízott a vállalkozás sikerében; később szívvel-lélekkel támogatta az iskolát, mely sok kiváló művészt adott az országnak: Szokolay Sándort, Csukás István költőt, a Mező testvéreket. Az államvezetés 1954-ben, Kodály tiltakozása ellenére, mégis bezárása mellett döntött – hogy miért, azt pontosan ma sem tudni. De Tarhos így is, mindennapos zeneóráival, országosan követendő példát és modellt adott.

A nemzet életében az 1946-os esztendő legfontosabb eseménye az elképzelhetetlen mértékű infláció megállítása volt; az augusztusban bevezetett új fizetőeszköz, a forint jó darabig megbízható, stabil értéknek bizonyult. A Kodály házaspár számára egy, a nyugati féltékére vivő hangversenykörút jelentette a legnagyobb kihívást, már csak szokatlan méreteivel és időtartamával is: szeptember 27-én kezdődött és 1947. május 8-án ért véget. Ezt megelőzően Kodály 1938-ban, nyolc és fél esztendeje járt utoljára külföldön. A hét és fél hónaposra sikeredett út eredetileg két feladatot fogott volna egybe: műveinek vezénylését Angliában és két konferencián való részvételt az Egyesült Államokban. Mire azonban, nagy késéssel, megkapták Angliában az amerikai beutazási vízumot, mindkét tanácskozás végetért, ottlétük így átalakult félig-meddig rögtönzötten szervezett koncertkörúttá Angliában, Amerikában, újra Angliában, Franciaországban és Svájcban.

Hármas célja volt: a harmincas évek végén és a háború alatt írott zenekari műveinek és a *Missa brevis*nek megismertetése Nyugat-Európával és Amerikával, a háború miatt megszakadt kapcsolatok újrafelvétele, és a háború meg az infláció következtében megrendült anyagi élet-hátterük megerősítése. Programjuk elképesztően gazdag – de talán helyesebb így mondani: elképesztően fárasztó volt, különösen Emma asszony számára,

[*Nemzet és hagyomány*]

aki Párizsból hazafelé jövet betöltötte 84. évét. Többször volt beteg útközben, nem kevesebb, mint három hetet ágyban töltött. De, bár megszokott otthoni körülményeit nélkülözni volt kénytelen: hősiezen kitartott férje mellett. Az ő rendszeretetének (vagy fejlett történelmi érzékének) köszönhető, hogy útjuk stációiról képet alkothatunk. Feljegyezte például, hogy honnan-hová utazva hányszor kellett be- és kicsomagolniuk:

Bp. – *Wien*: 46. 09.27.
Wien REP[ülés] – *London* (Claridge) 09.29.
London Buck[ingham] Mansion
London – hajóra 10.19.
hajóról – *New York* (Gotham) 10.28.
New York – Willard
 " " *Willard* – *Connecticut* 11.02.
Connecticut – *New York* 11.04.
N. Y. – train alvás
train – *Pittsburgh* 11.15.
Pittsburgh – *N. Y.* 11.18.
N. Y. – *Philadelphia* 11.21.
Philadelphia – *Boles*
Boles – *Washington* 11.27.
Washington – *N. Y.* 12.01.
train – *Dallas* 12.04. – 06.
Dallas REP[ülés] – *Detroit* 12.09.
Detroit – *Cleveland* 12.14.
Cleveland – *Chicago* 12.17.
Chicago REP[ülés] – *Cleveland* 12.21.
Cleveland – *New York* 47.01.10. 23.
New York – *Washington* 01.27.
Washington – *New York*
New York hajóra (Queen Elisabeth) 02. 10.
Hajóról – *London* 02.27.
London – *Paris* (Arckery Close)
Paris – *Zürich*
Zürich – *Genf*
Genf – *Lugano*
Lugano – *Zürich* (6 óra)
Zürich – máj. 8. *Budapest* (31 óra)

Kodályék programjának, az 1946-os napló hiányában, nem ismerjük minden részletét. Ám az útitervből következtetve, meglehetősen zsúfolt volt, hiszen mindenhová valamilyen zenei céllal utaztak. Októberben, kellő számú próba után, a zenekari *Concertót*, a *Jézus és a kufárok* című motettát és a *Missa brevist* vezényelte *Londonban*, majd interjút adott a *BBC*-ben, ahol a riporter egykori tanítványa, Seiber Mátyás volt. Október 19-én, *Liverpoolban* szálltak a *Franconia* hajóra, ezzel 28-án érkeztek *New Yorkba*. 1947. január 21-én a *Galántai táncokat* vezényelte *Clevelandben*, 26-án a *Missa brevist* *Washingtonban*.

[*Nemzet és hagyomány*]

Következő két fellépése során Dallasban a *Háry János-szvitet*, Detroitban a *Páva-változatokat* szólaltatta meg. Február 24-én hangfelvételt készített Londonban a *Missáról*. Március 19-én Párizsban dirigált szerzői estet; műsora a *Concerto, Felszállott a páva-változatok, Háry János-szvit*. 28-án a *Missa brevist* vezényelte Párizsban, április 9-én a Suisse Romande zenekart, Ansermet együttesét Genfben, műsorán a *Pávával* és a *Concertóval*. Április 22-én Luganóban, a Chiesa del Angioliban, a *Missa brevis* svájci bemutatóját dirigálta, hat próba után. Olasz-Svájcból Zürichbe ment, ahol három próbával vezényelte a *Pávát*, a *Balettzenét* (a *Háry* színpadi változatából kimaradt *Sárkánytáncot*) és a *Concertót*, április 27-én.

Ki mindenkiel találkoztak hosszú útjukon? Csak a nevesebb embereket említhetjük, az 1947-es napló alapján: Ernest Ansermet-vel Londonban és Genfben, unokahúgával és egykori tanítványával, Takácsné Jalovetzky Vilma énekesnővel Clevelandben, Freund Etelkával és családjával, az amerikai külügyminisztérium és a magyar követség munkatársaival Washingtonban, Herz Ottóékkal és Heinsheimerrel (Bartók egykori kiadói partnerével), Serly Tiborral, Székely Mihállyal, a híres basszistával, Bartók Péterrel, Selden-Góth Gizellával (Bartók egykori zeneszerzés-tanítványával), Kecskeméti Pállal és feleségével, Láng Erzsébet csembalóművésznővel, Sándor Györggyel és Balogh Ernővel New Yorkban, Ormándy Jenővel Philadelphiában, Reiner Frigyessel Pittsburghben, Londonban ottani kiadójának vezető embereivel (Leslie Boosey, Ralph Hawkes, Erwin Stein, Ernst Roth), Veress Sándorral, Seiber Mátyással, Cecil Gray-jel, Edward Denttel, Párizsban Lajtha Lászlóval, Arthur Honeggerrel, Arma Pállal, Henry Barraud zeneszerzővel, a Francia Rádió zenei osztályának vezetőjével, Tony Aubin zeneszerző-karmesterrel, Végh Sándor hegedűművésszel, Svájcban Anda Géza zongoraművésszel, Constantin Brailoiu népzene kutatóval, Geyer Stefi hegedűművésznővel, Volkmar Andreae karmesterrel. Fogadást adott Kodály tiszteletére Auer magyar követ Párizsban és a Revue Musicale folyóirat szerkesztősege – hogy a számtalan dinnert és lunchot ne is említsük. Két ízben komolyan megbetegedtek. Philadelphiában eperoham terítette le Kodályt: ebből Ormándy Jenő orvosa gyógyította meg. Párizsban Emmát érte baleset: új lakásba költöztek, ahol megbotlott és elesett. Három orvos gondoskodása itt még lábra állította (hét évvel később, egy másik elesés azonban végleg ágyhoz, illetve tolokocsizhoz kötötte).

A turné egyébként – legalábbis ami az amerikai részt illeti – csupán erkölcsi haszonnal járt. Kodály, valamilyen adóüggyel kapcsolatban, ezt írta 1958-ban Balogh Ernőnek: *a kiadások felemésztették a bevételt. Sőt, nem is lett volna elég, ha nem laktunk volna egy hónapig rokonoknál Clevelandban, vagy mint vendégek Pittsburg és Philadelphiában. A többi: szálloda, hajójegy stb. épen hogy kitelt, mivel a szerzői jöv.ől a Custody of enemy property* [Ellenséges javak felügyelősége] *semmit sem adott ki.*

A hosszú út tapasztalatairól, hazatérésük után, Reményi-Gyenes Istvánnak nyilatkozott Kodály: *Amerikában most jártam először... Meglepetésként ért tehát az útlevélvizsgáló vámtisztnek az a kérdése: nem vagyok-e véletlenül rokonságban a Háry János híres szerzőjével? Mikor megtudta, hogy kívül áll szemben, azonnal egyesítendő tartózkodási engedélyt ajánlott fel a szokásos kéthónapos látogatási vízum helyett! Elsősorban a magyar karmesterek: Reiner, Ormándy, Doráti, azután Rodzinsky, Defauw, Krueger hívtak meg egy-egy művem vezénylésére. Ezenkívül dirigáltam a rádióban is, és előadtam a Missa brevist egy washingtoni templom felejthetetlen akusztikájában.*

Ez a beszámoló csak úgy kerülhetett papírra, hogy hazatérésük másnapján, május 9-én, az újságíró már ott volt Kodályéknál. Az Andrássy út 87–89-es házban, rajta kí-

vül, még Voinovich Géza akadémiai főtitkár jelent meg, Szekfű Gyula, Ádám Jenő és a Tóth Aladár–Fischer Annie házaspár. A következő három nap látogatói is a legbelső körhöz tartoztak: Szekfűék, Szabolcsi, Kerényi, Pallóék, Vargyas, Zathureczky, Keresztury Dezső kultuszminiszter, a Rácz nővérek, Szent-Györgyiné, Gách Marianne, Szőnyi Erzsébet. Mire a sajtó többi képviselője felocsúdott: Kodályékat már új irányba vitte a repülőgép.

Mindössze hét teljes napot tölthettek itthon: ennyi idő alatt aligha lehetett kipihenni a földgömb másik oldalán eltöltött hét és fél hónapot. De fáradtak voltak vagy sem: újra csomagolni kellett és útrakelni. Ezúttal keletnek „fordították” a kormányrudat, korábbi szovjet meghívásnak téve eleget. Ez megfelelt az ország akkori egyensúlyi politikájának – de Kodály alkalmasint szívesen ismerkedett meg a világnagyságok sorát felmutató, szervezeti felépítésében ismeretlen szovjet zeneérettel és zeneoktatással. A nyugati féltekét kettesben járták volt be Emma asszonnyal – ezúttal kísérőt rendeltek melléjük a gondos kiküldő vagy meghívó szervek: Kodály egykori zeneszerző-tanítványát, a szovjet emigrációból nemrégiben hazatért Szabó Ferencet. Ott-tartózkodásukat kellemessé tette a moszkvai magyar követ személye: Kodályék közeli barátja, a neves történészprofesszor Szekfű Gyula.

Ez az út, a budapesti indulástól a Budapestre érkezésig, jó három hétig tartott: május 16-tól június 6-ig. A moszkvai repülőtéren ott várta „az egész magyar követség”, Vargyas Kató (a népzene kutató húga, aki tolmácsként dolgozott ott), Dmitrij Kabalevszkij zeneszerző, Vlaszov, a filharmónia igazgatója és sok más személy. Az első esti városnézés után bábszínházi előadáson vettek részt, másnap este Gorkij *Ellenségek* című drámáját tekintették meg a Művész Színházban. Három délelőttöt iskolalátogatással töltött Kodály, 20-án orosz szerzők – Feinberg, Mjaszkovszkij – műveit hallgatták, találkoztak Knipperrel és Hacsaturjánnal. 21-én részt vettek Szekfű soireóján, 22-én Rimszkij-Korszakov egyik operáját nézték meg, délelőtt a Tretyakov-képtárban jártak. 23-án megkezdődtek Kodály szerzői estjének próbái. Találkoztak Jakov Espáj cseremisiz zeneszerző-folkloristával (aki, meghallva a *Páva-témát*, örömmel mutatott rá annak egy cseremisiz népdallal való lényegi azonosságára), Viktor Bjelajjev népzene kutatóval. (Kodály 1965-ös emlékezése erre a *Páva-epizódra: Mikor – 18 éve – Moszkvában előadtam, egy öreg mári (cseremisiz) felkiáltott: ez a mi dalunk! én jegyeztem fel! Moja zapsiz!*)

1947. május 24-én Kodályék együtt voltak Moszkvában Uitz Béla festőművésszel, felkeresték a Novogyevicsi kolostort és a Tolsztoj-múzeumot. 25-én és 26-án egy-egy kiadós próbát tartott Kodály. 26-án volt szerzői estje, ahol a *Páva-változatokat*, a *Háry János-szvitet*, a *Concertót* és a *Galántai táncokat* dirigálta. 27-én előadást tartott a Zeneszerzők Házában *Magyar zene* címen. Prokofjev és Sosztakovics nem volt Moszkvában, de a hallgatóság soraiban így is számos neves művész és tudós foglalt helyet: Gnyeszin, Saporin, Hacsaturján, Kabalevszkij, Bjelajjev, Espáj, Martinov (évekkel később ő írta az első orosz Kodály-életrajzot). 28-án a Kremlben jártak, 29-én a Gorkij-parkban, majd részt vettek azon a fogadáson, melyet Szekfű adott Kodály tiszteletére. A vendégek között volt Emil Gilelsz, a kiváló zongoraművész, Kabalevszkij és „az összes követek feleségekkel”, az „angol-amerikai kivételével”. 30-án éjjel vonattal Leningrádba utaztak, ahová másnap délben érkeztek. Június 1-én Prokofjev *Hamupipőkéjét* nézték meg az Operában. 2-án és 3-án is próbált Kodály, 3-án este a *Concertót*, a *Galántai táncokat*, a *Páva-változatokat* és a *Háry-szvitet* vezényelte, ez utóbbinak negyedik és ötödik tételét

[*Nemzet és hagyomány*]

meg kellett ismételni. 4-én elhagyták Leningrádot. 6-án kora reggel repülőre szálltak Moszkvában, és hét óra negyven perc alatt megérkeztek Budapestre.

Június 14-én délután a Magyar–Szovjet Művelődési Társaságban „Z. előadja orosz tapasztalatait”, nagyszámú hallgatóság előtt. 18-án újra úton vannak. Három éjszakát Bécsben töltenek, Kodály az Universal Edition igazgatójával, Alfred Schleevel tárgyal, a Theater an der Wienben 19-én meghallgatják Borodin operáját, az *Igor herceget*, 20-án a *Fideliót*. 21-én tovább repülnek Londonba, itt Kodály részt vesz a Zeneszerzők és Szövegírók Szövetkezeteinek kongresszusán. Régi ismerősökkel találkozik újra, Edward Denttel, az Új Zene Nemzetközi Társaságának alapítójával, Egon Wellesz zeneszerzővel, Harriet Cohen zongoraművésznővel, Heltai Jenővel, Veress Sándorral, kiadója, Leslie Boosey családjával, egykori tanítványa, Kentner Lajos famíliájával. Megismerkednek Franco Alfano olasz zeneszerzővel, aki befejezte volt Puccini utolsó remekét, a *Turandotot*, részt vesznek a kongresszus, valamint a British Council fogadásán, meghallgatják Londonban Verdi operáját, a *Trubadurt* és Glyndbourne-ben Britten vígoperáját, az *Albert Herringet*. A kései krónikás csak ámul e fantasztikus fáradhatatlanság láttán. Július 4-én visszarepülnek Bécsbe, onnan két nap múlva Budapestre. Közben Walesben támad sikere Kodály zenéjének: Llangollenben, a nemzetközi kórusversenyen, nagydíjat nyer a Magyarországi Munkásdalegyesület férfikara Vásárhelyi Zoltán vezényletével, a *Karádi nóták* előadásával.

Pihenésről ezután sem lehet még szó. Hat budapesti nap után Bonyhádra utaznak, ahol énektanítói tanfolyamot rendeznek. Ezen Kodály négy előadást tart, a záró hangversenyen pedig *A magyarokhoz* című kánonját vezényli. Július végéig maradnak ott; augusztus 22-től 25-ig Sopronban vannak, ahol Kodály két előadást tart. Szeptember 15-én gyász éri őket, meghal Emma húga, Kornélia („Kornel”). 27-én újra elutaznak, most már valóban pihenni: tizenhét napot töltenek Balatonkenesén. Októberben kedves látogatókat fogadnak: Starker János csellistát, Keresztury Dezsőt és feleségét, egy küldöttséget, mely Kecskemétre invitálja őket, Szőnyi Erzsébetet, Török Erzsit, Fischer Anniet, Szabolcsit, Ádám Jenőt, Bartókné Pásztory Dittát, Zathureczkyt, Voinovich Gézát, Weöres Sándort és Károlyi Amyt, Kerényit, Sándor György zongoraművészt. Október 14-én Otto Klempererrel ebédelnek a budapesti Astoriában, novemberben Eduard von Beinum holland karmestert és feleségét, valamint Zathureczkyt látják ebédvendégül, Tóth Aladárt, Fischer Anniet és Balázs Bélát vacsoravendégnek. November 19-én Kodály a Rádióban zenekaros dalestet vezényel Birkás Lilian, Jámbor László és Rösler Endre közreműködésével; itt hangzik fel először a *Cinka Panna* néhány dala. Balázs Béla gyakori jelenléte az Andrassy úti otthonban az 1948. március 15-re kitűzött *Cinka Panna*-bemutató közeledtét jelzi. December 16-át Kecskeméten tölti a Kodály házaspár. Szülővárosa szép ünnepség keretében díszpolgárrá választja a 65 esztendőes mestert. Két nappal később Budapest is megemlékezik az évfordulóról: a Székesfővárosi Zenekar Kodály-estet rendez a Zeneakadémián, aholis a *Concerto* és a *Psalmus* vezénylésével a jubiléumot bízta meg. Ortutay kultuszminiszter itt nyújtja át Kodálynak a Köztársasági Érdemrend nagykeresztjét. Az ünnepelt 23-án két ízben is felkeresi a Pénzügyminisztériumot. Tárgyalásain sikerül anyagi fedezetet szerezni a Magyar Népzene Tára első kötetének előkészítéséhez. A mozgalmas esztendőben megint a zeneszerző-Kodály húzza a rövidebbet. Mindössze két befejezett mű kerül ki tolla alól: a *Rabházának fia* című Petőfi-kórus, meg egy *Gyászének* című férfikar november 3-án: ezt – a háztartási napló bejegyzéséből következtetve – sógorője, Kornélia sírjánál szólaltatják meg.

1948 a magyar szabadságharc kitörésének centenáriuma. Ez az év még a négypárti koalíciós kormányzásé, a kultúra beáramlása és kiáramlása minden irányban szabad. Az állam, a társadalmi szervek egyaránt fényes ünnepekre készülnek: szívesen fogadnak mindent, amitől a hazai közönséget elzárták a háborús és a háború utáni évek, másfelől támogatnak minden kezdeményezést a közelmúlt és a jelen magyar kultúrájának külföldi megismertetéséért.

Kodályra megint nagyon fásasztó, bár érdekes és tanulságos esztendő vár. Komponálásra nincs ugyan sok lehetősége, de művei előadására, szervező munkára, fontos emberekkel való találkozásra, a magyar zenei élet legmagasabb szintű reprezentálására annál több.

Mindjárt január 6-án részt vesz feleségével egy múzeumi koncerten, melyen Olivier Messiaen műveit hallgatja meg a szerző és felesége, Yvonne Loriod előadásában. Két nappal később Messiaenék Kodályék vendégei az Andrassy úti lakásban. 29-én Kassák Lajos „És átlépték a küszöböt” című darabjának főpróbáját nézik meg a Nemzeti Színházban, ahol találkozhatnak Kassákékkal, Major Tamással és Tóth Aladárral. Februárban két hangversenyen dirigálja a *Psalmust* Győrről. A '48-as szabadságharc 100. évfordulójára az állam díjat alapít, mellyel a kiemelkedő tudományos és művészeti teljesítményeket és alkotókat kívánja elismerni. A két és fél esztendeje meghalt Bartók mellett Kodály és a cimbalomművész Rác Aladár a Kossuth-díj első muzikus-kitüntetettjei.

Még aznap – március 15-én – lezajlott Balázs Béla és Kodály új művének, *Cinka Panna balladájának* bemutatója, Ferencsik János vezényletével. Baljós csillagzat alatt született ez az előadás. Már librettója sem tartozott Balázs java alkotásai közé. A szöveg primátusra törekedett: nem hagyta eléggé érvényesülni a zenét; a zeneszerző és az operaházi dramaturgia változtatási kívánságainak pedig az író nem volt hajlandó eleget tenni. Befejezése, Cinka Panna és az áruló Ocskay László szerelmi halálával, kevésbé illett a '48-as szabadságharc centenáriumának ünnepi hangulatához.

A tárgyilagosság kedvéért mondjuk el: a *Cinka Panna* bukását nem csupán a finale megoldatlansága okozta. Hogy ne kezdődjék túl későn a március 15-i országgyűlési fogadás, a záró felvonást, zenei tekintetben a mű leggazdagabb részét, teljes egészében elhagyták a bemutaton, így az befejezetlenül, elvarratlan drámai szálakkal ért véget. A darab jóindulatú kritikusai eleinte azt remélték, hogy a dramaturgiai hiányosságokat előadásról előadásra pótolni lehet, helyet teremtve több és súlyosabb zenezámmak. De „előadásról-előadásra” nem történhetett semmi, mert a második előadás után (ami voltaképp az első teljes megszólaltatás volt) a *Cinka Panna* letűnt a játékrondról. A Szabad Nép ugyanis, a kommunista párt központi lapja, a két előadás között csúnyán ledorongolta a művet: „A díszelőadásból szinte ünneprontás lett, támadás a történelmi igazság, a művészi színvonal, a magyar nép jogos nemzeti érzékenysége ellen”. A Népszava, mely általában is ellenségesen írt Kodály műveiről, ezúttal tárgyilagosan írt rosszat: „Ez a mű úgy hat, mint valami röpké zenei vázlat...” A negatív kritikák, s különösen a Szabad Nép recenziójának hatására, az Operaház leveszi a balladát a műsorrendről.

Egy héttel később, március 23-án, meghal a zeneszerző öccse, Kodály Pál. Mint édesapjuk, ő is az Államvasutaknál találta meg életének első és egyetlen munkahelyét; nyugdíjaztatása után sokat segített híres bátyja ügyes-bajos dolgainak intézésében.

Úgy látszik: a családi papírok összeszedése, az ősökre vonatkozó dokumentumok rendezése és a rájuk vonatkozó szájhagyomány gyűjtése is Kodály Pál munkája lehetett. Erre vall Emma 1938-as háztartási naplójának egyik hosszabb bejegyzése: „(Genealógia –

[*Nemzet és hagyomány*]

Pali bemondása után”. Eszerint „Z. és P.-nak *ükapja* posztógyáros volt testvéreivel együtt (5–6). *Vagyonos emberek* voltak Brünnben (1830–45 közt kb. y nélkül, 77-ben y-nal). *Nagyapjuk* százados (?) az osztr. magy. ezredben 1880-ig, amikor meghalt. Katona gyermekora óta volt.

Özvegye kb. 40 k. nyugdíjat kapott – nem! *sokkal* többet. 1859-ben az olasz-osztrák háborúban volt (Milano, Verona). Onnét zsákszámba hozott Ceglédre (sok gyereke volt, 13 kb.?) aranypénzt a háborúból. Az osztrákokat akkor megverték az olaszok. A pénzt elhasználták. (4 lány, 2 fiú magas kort ért el.) Bátyja Amerikába ment, azóta nem hallottak róla. Katona volt, Győrben nyugdíjba ment, ott temették el. (Ferdinand Kodal lakott Brünn, Bp., Cegléd, Kecskemét, Győr.) Nagyapáék gyermekei Cegléden, Kecskeméten tanultak magyarul.

Apjuk sz. 53-ban Bpen. Iskolába járt Brünnbe *elemibe* 1860-ban 7 éves korában Stadt-Pfarrhauptschule (szemben a pályaudvarral, dombon). Gimnáziumba Kecskeméten 5-ig, aztán 5–8. oszt. Győrben. – 78-ban a vasúthoz került (osztr. magy. állami vasúttársaság) mint gyakornok (Szeged, Bp., Kecskemét, Galánta, Nagyszombat). Kecskeméten *Mama* szüleinek (Jalovetzky) szállodájuk volt, *Nagy* szálloda. Akkor épült csak a vasút, és lovakat beállítottak az istállóba. (1878-ban, boszniai okkupáció alatt?) *Első* fogadó volt a Jaloveczky „Griff”-je. Ma szanatórium van benne. Mamáék 7-en voltak, 4 lány, 3 fiú. Jól ment nekik. Később Versecen, Fehértemplomban is szállodája volt. Kecskeméten találkoztak. Jalovetzky Vilmos, mama bátyja vasutas volt, megbetegedett, és akkor papa meglátogatta. Akkor megismerkedtek – 3 lány mindig volt otthon – nemsokára egybekeltek. – (Mama anyja Arendt lány, egyik nővére (?) Lubomirsky hercegnő lett. Romániában még ma is sok Arendt él.)” Eddig „Pali bemondása”, melyet Emma „influenzában, ágyban” jegyzett le. Maga a zeneszerző is nagyjából ennyit tudhatott felmenőiről (e jegyzéket 2000 táján Eöszé László korrigálta és egészítette ki, többéves munkával).

1948 márciusában Kodályék éppen csak megvárták Pál temetését és a *Cinika Panna* második előadását: újra repülőgépre kellett ülniök. Ezúttal Stockholmba, Malmöbe és Koppenhágába mentek: a svéd fővárosban Kodály a *Concertót* és a *Páva-variációkat* dirigálta április 4-én és 7-én, 8-án pedig a *Missa brevist*. Malmöben a *Concerto* és a *Páva-változatok* mellett a *Háry-szvit* szerepelt még műsorán. 20-án este értek Pestre, ahonnan 23-án máris továbbindultak Balatonkenesére. Itt Kodály a *Missa brevis* zenekaros változatán dolgozott, május 3-ig. 8-án, Prágán át, Párizsba repültek az UNESCO meghívására, egy nevelésügyi tanácskozásra; itt június 3-ig maradtak. Akkor épp Párizsban töltötte ösztöndíjas évét a fiatal Szőnyi Erzsébet, aki zeneszerzés-tanulmányai mellett, Kodály kérésére, a francia zeneoktatás módszerét is tanulmányozta, aligha tudva még, hogy a Mester már kiszemelte őt a magyar módszer egyik megszövegezőjének. Együtt ebédeltek Nadja Boulanger-nál, élvezték a *Cselló szólószonátát* Starker János előadásában Károlyi Mihály estélyén. „Mikor elutaztak Párizsból, egész maradék pénzüket egy mozdulattal nekem hagyták, s ezzel párizsi tartózkodásom utolsó részét anyagilag gondtalanán tették” – emlékezett a megajándékozott Szőnyi Erzsébet. Kodálynak 17-én már Bécsben kellett lennie, ahol a *Concertót* vezényelte a budapesti filharmónikusok élén.

Július 5-e nagy ünnep: a *Psalmus hungaricus* 25. születésnapja. Ebből az alkalomból Kodály-hangversenyt rendeznek a Károlyi kertben, ahol Ferencsik a *Háry János-szvitet* és a *Jézus és a kufárok*-motettát vezényli. A jubiláló nagy művet Rösler Endre, az egyesített Liszt Ferenc és Budapesti Kórus valamint a Székesfővárosi Zenekar közreműködé-

sével, Kodály dirigálja. Mielőtt műve felcsendülne, tíz üdvözlőbeszéd köszönti: többek között Veres Péter, Ortutay Gyula kultuszminiszter, Bognár József főpolgármester, Karácsony Sándor egyetemi tanár, Fettich Nándor, a Nemzeti Múzeum igazgatója és mások méltatása. Olyan múltidézés volt ez, mely a lelkesedésből ki nem fogó jelenlévőknek szép jövőt ígért.

Júliust és augusztus nagyobbik részét Budapesten töltik, nagy kirándulásokat iktatva programjukba: Dobogókőre, Pomázra, Esztergomba, Leányfalura, a Normafához, a Jánoshegyre és a Csúcshegyre. Egy parlamenti fogadáson, július 13-án, újra találkoznak Károlyi Mihályékkal és Klempererékkal, 14-én Bartók özvegye, két fia és menyé látogatja meg őket, 19-én Károlyi Mihály és felesége uzsonnázik náluk: Andrassy Katinka az Andrassy úton. 29-én Kodálynak megint temetnie kell: Sergio Failonit, a *Székely fonó* ősbemutatójának karmesterét búcsúztatja.

Augusztus 18-án a *Marosszéki táncokat* vezényli a MÁV szimfonikusok hangversenyén. 20-tól három napon át díszelnökként vesz részt a Nemzetközi Munkáskórusverseny zsűrijének munkájában. 24-én, feleségével együtt, Angliába repül. Elkészült a *Missa brevis* zenekarkíséretes változata, ebből a BBC-ben hangfelvételt készít 28-án, míg a nyilvános bemutatót Worcesterben, a Három Kórus Ünnepségen tartja szeptember 9-én. Előző napon a *Galántai táncokat* vezényli ugyanott. Október 5-én érnek Budapestre, ahol október 10–31. között nemzetközi Bartók zenei versenyt és fesztivált rendeznek. Túl a versenyen: október a koncertek és fogadások hosszú sora számukra. 9-én az olasz követség, 14-én az Operaház, 16-án a főváros, 19-én a British Council, 20-án a cseh követség, 21-én Szakasits Árpád köztársasági elnök fogadja a zene bel- és külföldi mestereit, 10-én, a Bartók Fesztivál fogadásán, Kodály maga a házigazda. Többen otthonában is felkeresik, így Kentner Lajos, Edward Dent, Michael Tippett, Goffredo Petrassi, Eugen Suchoň, Alois Haba, Roland-Manuel (1949-től az UNESCO zenei tanácsának elnöke), Serly, Harsányi Tibor, Garaguly Károly, Seiber Mátyás. A fesztivál egyik hangversenyét, október 25-én, Kodály műveinek szentelik: ezen a szerző vezényli a *Galántai táncokat*, a *Concertót* és a *Psalmus hungaricust*. November 16-án, a budapesti Francia Intézetben megismerkedik Paul Eluard költővel. 17-én Diósgyőrben ünneplik: délután előadják a *Székely fonót*, az esti díszhangversenyen maga vezényli a *Galántait*. December 4-én újra részt vesz Szakasits köztársasági elnök, 5-én Dinnyés Lajos miniszterelnök fogadásán. Hatvanhatodik születésnapján Szabolcsi Bence, Kerényi György, Kelen Hugó, Rácz Ilona köszönti a Köröndön, Palló Imre családostól, Bors Virginia két kislány és egy kisfiú-tanítványával.

A zeneszerző-Kodály aratása ebben a mozgalmas évben, érthetően, nem bőséges. Befelejezi a *Cimka Pannát*, a *Missa brevis* zenekaros változatát, az *Ötfokú zene* négy füzetét, öt különböző kórusformációra dolgozza fel *A szabadság himnusza* címen Jankovich Ferenc magyar szövegére a Marseillaise-t, négy változatban *Jeligét* komponál; vegyeskarra ír egy zsidó imadallamot és egy protestáns zsoltárt, fúvós zenekarra egy *Honvéd díszindulót* (ez utóbbit később a *Háry János* színpadi változatába integrálja – magára haragítva ezzel a honvédelmi minisztériumot, mely „a néphadsereg kigúnyolása” miatt betiltja az induló katonai előadását). Figyelembe véve az esztendő más irányú feladatait: csoda, hogy ennyi is megszülethetett.

Az 1948-as Bartók-fesztivál eszméje – kitárni az ablakot minden égtáj felé és megmutatni azt is, hogy nálunk mi történt – sok esztendeig beváltatlan ígéret marad. Nemcsak az *ablakok* csukódnak be, hanem az országra és a világra nyíló *ajtók* is.

[*Nemzet és hagyomány*]

1949: a „fordulat éve” az ország történetében. Végetér a koalíciós kormányzás, a politikai hatalom az egyesült munkáspártok kezébe kerül. Az államforma köztársaságból népköztársasággá lesz. Változik az alkotmány és változik az országcímer. Egy fontos jelkép marad csak változatlan: a Himnusz. Az új rendszer reprezentánsai ehelyett is újat íratnának – kezdősora, „Isten, áldd meg a magyart” amúgyis sokakat ingerel – és, természetesen, Kodályhoz fordulnak ilyen irányú kívánságokkal. – *Jó a régi* – válaszolja az első megkeresésre Kodály. Tekintélye oly nagy, hogy az államvezetés meghátrál – Erkel és Kölcsey Himnusza máig is töretlenül él mint Magyarország nemzeti imája és jelképe.

Hogy ezután az állam és Kodály kapcsolata nem volt, mert nem lehetett felhőtlen: magától értetődik. De mindkettőnek szüksége volt a másikra: a „rendszer” szerette volna Kodályt, csalogatóként, kirakatába ültetni. Kodály pedig, aki energiáját mind nagyobb mértékben fordította az általános zeneoktatás színvonalának emelésére, a mindennapos énekórát biztosító zenei általános iskolák mennyiségi és minőségi fejlesztésére, nem szakíthatta meg kapcsolatát az oktatás ügyét irányító kormányzattal. Pozitív gesztusok tétettek ugyan mindkét oldalon. De mindvégig bizalmatlanul, gyanakodva szemléltek egymást. Ami Kodályt illeti: bizonyos, hogy nem alaptalanul.

1949 november közepén, feleségével együtt, Angliába utazik. Útjuk ezúttal is hosszúra nyúlik: három és fél hónapig tart. Kodály egy „Prom”-koncerten a *Háry János-szvitet* vezényli, több napon át próbál, majd hanglemezt készít. Londonon kívül vezényli műveit Liverpoolban és Glasgowban is. *Népzene és műzene* címmel előadást tart Londonban és sok mindenkiel tárgyal: Kentnerrel, Harriet Cohennel, Kalmus zeneműkiadóval, dr. Roth-tal, a Boosey & Hawkes egyik vezető emberével. Kenneth Wright, a BBC zenei osztályának vezetője fogadást ad tiszteletére, ezen Székely Zoltán Magyar Vonósnégyese Kodály *II. kvartettjét* játssza. Bolgár Elek magyar követ vacsorán látja vendégül. Felkeresi a Royal College of Musicot, megtekinti Londonban Mozart Don Giovanniját, meghallgatja Beethoven Missa solemnisét, Sir Adrian Boulttal ebédel, Seiber Mátyással teázik. 1950. február 28-án érkeznek vissza Budapestre, mögöttük döngve lecsapódik a képzeletbeli határsorompó.

(*Folytatjuk*)

BÓNIS FERENC (1932) Budapesten élő zenetörténész. Az Erkel Ferenc Társaság elnöke, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola és a Kölni Egyetem volt tanára. Utóbbi könyvei: *Élet-képek: Bartók Béla* (2006); *Rákóczi nóta, Rákóczi induló* (2010).